शाश्वतञ्चाव्ययञ्चैवमक्षयञ्चानृतञ्च तत्। ज्ञानिनां सर्व्वं श्रेष्ठं स्थानमव्रणमच्युतं।
अतीन्द्रियमबीजञ्च जन्ममृत्युतमोनुदं। अव्यक्तञ्च परं यत्तत् पृष्टस्तेऽहं नराधिप। ११६५
स एव प्रकृतिस्थो हि तत्स्थ इत्यभिधीयते। अचेतना चैव मता प्रकृतिश्चापि पार्थिव।
एतेनाधिष्ठिता चैव सृजते संहरत्यपि।
॥ जनक उवाच ॥ अनादिनिधनावेतावुभावेव महामते। अमूर्त्तिमन्तावचलावप्रकम्पगुणागुणौ।
अग्राह्यावृषिशार्दूल कथमेको ह्यचेतनः। चेतनावांस्तथा चैकः चेत्रज्ञ इति भाषितः।
त्वं हि विप्रेन्द्र कार्त्स्न्येन मोक्षधर्म्ममुपासमे। साकल्यं मोक्षधर्म्मस्य श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः। ११६०
अस्तित्वं केवलत्वञ्च विनाभावन्तथैव च। दैवतानि च मे ब्रूहि देहं यान्याश्रितानि वै।
तथैवोत्क्रमिणः स्थानं देहिनो वै विपद्यतः। कालेन यद्धि प्राप्नोति स्थानं तत् प्रब्रवीहि मे।
साङ्ख्यज्ञानञ्च तत्त्वेन पृथग्योगन्तथैव च। अरिष्टानि च तत्त्वानि वक्तुमर्हसि सत्तम।
विदितं सर्व्वमेतत्ते पाणावामलकं यथा।
इति श्रीमहाभारते शान्तिपर्व्वणि मोक्षधर्म्मपर्व्वणि याज्ञवल्क्यजनकसंवादे षोडशाधिकत्रिशतोऽध्यायः ॥ २१६ ॥
॥ याज्ञवल्क्य उवाच ॥ न शक्यो निर्गुणस्तात गुणीकर्त्तुं विशाम्पते। गुणवांश्चाप्यगुणवान् यथातत्त्वं निबोध मे। ११६४
गुणैर्हि गुणवानेव निर्गुणश्चागुणस्तथा। प्राहुरेवं महात्मानो मुनयस्तत्त्वदर्शिनः।
गुणस्वभावस्त्वव्यक्तो गुणान्नैवातिवर्त्तते। उपयुङ्क्ते च तानेव स चैवाज्ञः स्वभावतः।
अव्यक्तस्तु न जानीते पुरुषोऽज्ञः स्वभावतः। न मत्तः परमोऽस्तीति नित्यमेवाभिमन्यते।
अनेन कारणेनैतदव्यक्तं स्यादचेतनं। नित्यत्वाच्चाचरत्वाच्च चरत्वान्न तदन्यथा।
यदज्ञानेन कुर्व्वीत गुणसर्गं पुनः पुनः। यदात्मानं न जानीते तदात्माऽपि न मुच्यते। ११६०
कर्त्तृत्वाच्चापि सर्गाणां सर्गधर्म्मा तथोच्यते। कर्त्तृत्वाच्चापि योगानां योगधर्म्मा तथोच्यते।
कर्त्तृत्वात् प्रकृतीनाञ्च तथा प्रकृतिधर्म्मिता। कर्तृत्वाच्चापि बीजानां बीजधर्म्मा तथोच्यते।
गुणानां प्रसवत्वाच्च प्रलयत्वात्तथैव च। उपेक्षत्वादनन्यत्वादभिमानाच्च केवलं।
मन्यन्ते यतयः सिद्धा अध्यात्मज्ञा गतज्वराः। अनित्यं नित्यमव्यक्तं व्यक्तमेतद्धि शुश्रुम।
अव्यक्तैकत्वमित्याहुर्नानात्वं पुरुषास्तथा। सर्व्वभूतदयावन्तः केवलं ज्ञानमाश्रिताः। ११६५
अन्यः स पुरुषो व्यक्तस्त्वध्रुवो ध्रुवसंज्ञकः। यथा मुञ्ज इषीकाणां तथैवैतद्धि जायते।
अन्यश्च मशकं विद्यादन्याचोडुम्बरस्तथा। न चोडुम्बरसंयोगैर्म्मशकस्तत्र लिप्यते।
अन्य एव तथा मत्स्यस्तदन्यदुदकं स्मृतं। न चोदकस्य स्पर्शेन मत्स्यो लिप्यति सर्व्वशः।
अन्यो ह्यग्निरुखाऽप्यन्या नित्यमेवमवेहि भोः। न चोपलिप्यते सोऽग्निरुखासंस्पर्शनेन वै।
पुष्करन्त्वन्यदेवाच तथान्यदुदकं स्मृतं। नचोदकस्य स्पर्शेन लिप्यते तत्र पुष्करं। ११६०
एतेषां सहवासञ्च निवासञ्चैव नित्यशः। याथातथ्येन पश्यन्ति न नित्यं प्राकृता जनाः।
ये त्वन्यथैवं पश्यन्ति न सम्यक् तेषु दर्शनं। ते व्यक्तं निरयं घोरं प्रविशन्ति पुनः पुनः।